

Holm-Björkå [Y 47]

Detta är en värdebeskrivning som ska förklara och förtydliga värdena inom riksintresset.

Id: Y 47

Namn: Holm-Björkå

Kommun: Sollefteå

Socken: Överlännså

Huvudsaklig karaktärstyp: Centralbygd

Andra karaktärstyper: Fornlämningsmiljö,
Odlingslandskap

Riksintressebeskrivning beslutad av RAÄ 2018:

Motivering

Centralbygd. Holm-Björkå är ett område som har haft stor betydelse som agrar huvudbygd från järnåldern och fram till vår tid. I området finns *fornlämningsmiljöer* och kyrkomiljö med ett karaktäristiskt läge vid älven samt Holms säteri som visar hur bygden under mycket lång tid präglats av hur samhällets elit verkat på platsen. Den övergripande bebyggelsestrukturen berättar om funktionella samband och sociala skillnader som funnits mellan de stora gårdarna i området och arbetarbostäder, arrendegårdar och torpställen. (*Centralbygd, fornlämningsmiljö, odlingslandskap*).

Uttryck för riksintresset

Gravfälten vid Holm, Björkå och Rödhammaren från yngre järnålder i nära anslutning till Ångermanälven. Det öppna, flacka landskapet som skapar vida utblickar och fria siktlinjer över odlingslandskapet, bebyggelsen och ner mot älven. Holms säteri med park utgör Norrlands enda säteribildning. Björkå herrgård, Lännså gård och Överlännså kyrka med dominerande lägen i landskapet på rad och på samma höjd i förhållande till älven. Allékantade vägar som markerar säteriets makt och särställning i området. Arbetarkasernerna, arrendegårdarna och torpställena längs med Holmstabergets fot. Vägnetet som binder ihop landskapets olika historiska funktioner

Länsstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

© Länstyrelsen, Lantmäteriet, NVDB, ESRI Inc, RAA, SGU, Sjöfartsverket, SMHI, SVO, SCB, SJV, FM, Bergsstaten, SLU

Skala 1:17000

Utbredning och landskap: Området sträcker sig från Björkån i väster förbi Ristabacken i öster, längs med Holmsberget i norr och ned till Ångermanälven. Genom området går väg 335. Det är ett flackt och öppet odlingslandskap med bebyggelse i klungor på den stora åkermarken och utspridd längs med Holmsbergets fot.

Utdrag från RAA ordlista med landskaps- och miljötyper:

Centralbygd: Landskapsparti präglad av allt sedan förhistorisk tid successivt utvecklat jordbruk, som till följd av ekonomiska och kommunikationsmässiga fördelar under lång tid dominerat intilliggande trakter, vilket bl.a. framgår av att gemensamma centralfunktioner (tingsplatser, huvudkyrkor, handelsplatser mm) varit lokaliserade till den relativt begränsade centralbygden. Denna är vanligen antingen Dalgångs- eller Slättbygd.

Länsstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Riksintressets värden:

- Flera höggravfält med ett stort antal stora, välbevarade och fyndrika gravar som visar hur området var en rik och betydelsefull bygd redan under järnåldern.
- Överlännäs medeltida kyrka med dess typiska placering i Älvdalslandskapet som markör för platsens centrum i bygden.
- Holms säteri med ett levande jordbruk som har anor från 1500-talet. Norrlands enda säteri.
- Flertalet stora gårdar, som till exempel Björkå herrgård och Lännäs gård, uppförda under 1800-talet som tidsmarkörer för både jordbrukets och trävaruindustrins glansdagar.
- Arrendegårdar, torp och arbetarkaserner som i förhållande till säteriet, bruket och de stora gårdarna berättar om de sociala skillnaderna i bygden.

Riksintresset Holm-Björkå är ett område med en mycket lång kontinuitet, här har människor verkat länge. Det som talar för att området har haft hög status och varit en betydelsefull plats är de fyndrika och omfattande gravfälten, Överlännäs kyrka, att det fanns en storbondgård redan på 1500-talet på platsen där Holms säteri nu ligger, säteriet samt övriga stora och påkostade gårdar. Detta bekräftas också av gravfältens gravskick och fyndmaterial samt av att området har bebotts av en rad personer som har haft stort inflytande och makt i samhället.

Gravfält och kyrka

Björkåfältet är Ångermanlands största höggravfält och Holm är landskapets mest monumentala höggravfält daterade till yngre järnålder. De är unika både till utformning och på grund av rika gravgåvor. Fynden visar att människorna från platsen haft långväga och omfattande kontakter inom Norden och Europa och kanske så långt bort som till Asien.

Området ligger strategiskt vid den bördiga jordbruksmarken och intill den seglingsbara älvfåran mellan kust och inland. Den rika mängden av arkeologiska fynd och silverskatter visar på en omfattande handel och likheter med vikingatidens stora centralplatser i Norden. Fynden bekräftar att området var en aktiv del i den kommande riksbildningsprocessen.

Överlännäs kyrka är en i raden av medeltida kyrkor längs med Ångermanälven. Den har ett typiskt läge på höjden ovanför älven och sticker upp i det öppna landskapet. Att kyrkan uppfördes just här har ett historiskt samband med de båda gravfälten och visar på områdets fortsatta ställning som centrum i socknen under medeltiden.

Bebyggelse

Hela miljön visar ett tydligt mönster i bebyggelsen som är typiskt för ett område där människors liv kretsat kring en storbondgård och en bruksverksamhet, senare trävaruindustri. Den övergripande bebyggelsestrukturen berättar om de funktionella samband och sociala skillnader som funnits mellan Holms säteri, Björkå bruk, arbetarkasernerna, arrendegårdarna och torpställena.

Det äldre samhällets hierarki märks i bebyggelsemönstret på så vis att Holms säteri, Björkå herrgård och Lännäs gård med dess storskaliga bebyggelse är placerade i markanta lägen i det öppna landskapet och i samma höjd som Överlännäs kyrka. Arrendegårdar, torp och arbetarbostäder ligger mer avskilt, utspridda längs med Holmstabergets fot i gränslandet mellan inägor och skogsmark.

Så här syns riksintressets värden i landskapet:

Den bördiga jorden och närheten till älven har haft stor betydelse för områdets ställning under

Länsstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

historien. Det öppna, böljande och mot älven något sluttande landskapet skapar vida utblickar och fria siktlinjer över odlingslandskapet och ner mot Ångermanälven. Fysiska spår såsom fornlämningar, bebyggelse och vägar gör det möjligt att uppleva platsens långa historia, från dagens levande jordbrukslandskap till tidig järnålder. Att området fortfarande brukas har dessutom ett stort kulturvärde.

De äldsta spåren i landskapet

Holm och Björkå gravfält ligger nära varandra, men avviker både till form och innehåll. Inom riksintresseområdet finns dessutom flera andra gravfält och enstaka gravar. Ett gravområde med nio gravar ligger mellan de stora gravfälten vid Rödhammaren och ett gravfält finns vid Hurjomsbergets sydsida. Det är viktigt att poängtera att det i hela Ångermanälvens dalgång finns ett stort antal gravar från denna tid samt många lösfynd. En del av dessa lösfynd kommer från tidiga odokumenterade undersökningar. Men många lösfynd härrör från jordbruksexpansionen från 1700-talet till 1900-talets början när många gravar och gravfält odlades bort.

Holm gravfält

Holm gravfält ligger naturskönt nere vid älvstranden nedanför Holms säteri och består i dag av 15 synliga gravar. Det har enligt historiskt arkivmaterial funnits fler gravar i området men de kan ha bortodlats. Det är inte heller osannolikt att både gravar och lämningar efter bosättning kan ha försvunnit med starka vårflooder. Känt är också att många gravar har skadats och kanske grävts bort genom gravplundringar både under historisk och förhistorisk tid. Gravfältet innehåller både gravhögar och stensättningar. Två av högarna är över 20 meter i diameter och hör därför till kategorin storhögar. Här finns också Ångermanlands enda bevarade treudd, en för länet ovanlig gravtyp. En tolkning är att treudden ska symbolisera världsträdet Yggdrasils tre rötter. Kombinationen storhögar och treuddar har tolkats som ett uttryck för maktcentra. Det talar för att det har funnits en storgård före Holms säteri redan under 400-talet som kanske etablerades redan före vår tideräkning.

De flesta av de undersökta gravarna är daterade till yngre järnåldern, 550–1 050 e.Kr., och uppvisar ett exklusivt fyndmaterial. Här finns exempel på både skelett och brandgravar. En grav som utmärker sig är där en kvinna begravdes i en timrad trägravkammare tillsammans med en häst och många gravgåvor. Graven har daterats till vikingatid och just denna typ är en mycket ovanlig gravform. Liknande gravar har hittats på Birka i Mälaren och i Hedeby i Danmark, två mycket viktiga centralplatser i Norden under vikingatiden. Det tolkas som att denna typ av kammargravar endast uppfördes för de förnämsta i samhället. Graven i Holm visar därför troligen att människorna hade starka kontakter med exempelvis Mälardalen. Den förstärker också bilden av området Holm-Björkå som en central och betydelsefull plats.

Björkå gravfält

Vidare uppströms ligger Björkå gravfält med cirka 50 bevarade gravhögar och stensättningar. Av de undersökta gravarna är alla utom en från vikingatiden, cirka 700–1 050 e.Kr. De uppvisar också ett rikligt fyndmaterial, inte lika exklusivt som på Holm men med tydliga långväga handelsförbindelser.

Länsstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

De flesta av de undersökta gravarna innehöll sekundärbegravningar med olika gravskick. Det finns såväl skelett- som brandgravar och precis som på Holmgravfältet finns det kammargravar. Till skillnad mot Holm ger gravskicket på detta gravfält ett mer heterogent intryck. Hedniska traditioner, såsom brandgravar och djur i gravarna, verkar ha luckrats upp av ett mer kristet begravningskick med skelettgravar i kistliknande konstruktioner.

Mängden gravar från yngre järnålder visar att gravfältet inte bara representerar en enda gård eller familj. Kanske är det snarare en begravningsplats för bygden under en viss tid – där en hög representerar en gård eller en familj – och kan ses som föregångare till de medeltida kyrkogårdarna.

Överlänns kyrka

Överlänns kyrka är en stenbyggnad med en rektangulär byggnadsform. Taket är brant och klätt med spån, fasaderna är putsade och avfärgade i en vit kulör. Kyrkan är en i raden av de många medeltida kyrkor som finns längs med Ångermanälven. De medeltida kyrkorna uppfördes vanligtvis på platser som fungerade som centrum för bygden. Överlänns kyrka uppfördes på platsen under slutet av 1200-talet, vilket förstärker bilden av området som en centralbygd. Kyrkan har en framträdande placering i landskapet. Fortfarande i dagens landskap är den ett tydligt landmärke som syns på långt håll i det öppna odlingslandskapet, från älven och från områdena på andra sidan vattnet.

Bebyggelsemönstret - en berättelse om makt och sociala skillnader

Ett karaktärsdrag för riksintresset Holm-Björkå är kontrasten mellan torp, arrendegårdar, arbetarbostäder och Länns gård, Holms säteri och Björkå herrgård. De iögonfallande och påkostade gårdarna dominerar. Nordöst om landsvägen och i utkanten av den odlade marken ligger torp, arrendegårdar och arbetarbostäder som visar den sociala motsatsen till storgårdarna. Det är också på denna sida av vägen som modernare byggnader har uppförts, men man kan fortfarande uppleva det äldre bebyggelsemönstret.

Holms säteri centralt i riksintresset

Holms säteri har en dominant placering både fysiskt och historiskt. Gårdens historia sträcker sig tillbaka till 1500-talet och det går att följa utvecklingen från det sena 1700-talet till vår tid genom den befintliga bebyggelsen. Det är ett värde i sig. Huvudbyggnaden är uppförd år 1771. Den är timrad i två våningar med en symmetrisk uppbyggd fasad klädd med slätpanel. Det valmade och brutna taket är klätt med järnplåt. Där finns bland annat även en magasinsbyggnad från år 1879, ett brygghus från år 1870 och en trädgårdsbostad från 1920-talet. Övriga ekonomibyggnader, som ladugård och loge, ligger samlade vid sidan om bostadshuset. Här har det under åren kompletterats med byggnader för det modernare jordbruket. Tidigare fanns en stor silobyggnad som är riven. Holms säteri med åtta byggnader, den terrasserade trädgården och ett område runt dem är skyddat som byggnadsminne enligt kulturmiljölagen.

Landskapet kring säterier och herrgårdar planerades för att visa gårdens och ägarnas sociala särställning i bygden. Huvudbyggnaden på Holms säteri är en välbevarad herrgårdsbyggnad med en fristående flygelbyggnad och anslutande parkanläggning som är omgivna av åkrar. Placeringen i landskapet gör att huvudbyggnaden syns på långt håll. De allékantade vägarna som löper rakt mot huvudbyggnaden och ner till älven visar säteriets makt och särställning i området. Typiskt är också att de många byggnaderna på säteriet ligger samlade i en klunga för att inte värdefull åkermark ska användas i onödan. På gården finns tjänstebostäder och stora ekonomibyggnader som uppförts

Länsstyrelsen
Västernorrland

Besöksadress: Nybrogatan 15 och Pumpbacksgatan 19
Telefon: 0611-34 90 00

E-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

allteftersom förutsättningarna förändrats och jordbruket moderniserats.

Bebyggelse i Lännäs by

Lännäs gård utmärker sig genom sin storlek och höga arkitektoniska kvalitet. Mangårdsbyggnaden är uppförd på 1800-talet i typisk herrgårdsstil. Ekonomibygnaderna ligger tätt intill och gården omges av höga träd och häckar. På andra sidan vägen finns ytterligare en större påkostad mangårdsbyggnad, också den från 1800-talet, som är omgiven av stora ekonomibygnader. De båda gårdarna har tydliga lägen i landskapet och kan ses som markörer för områdets gynnsamma odlingsmarker och jordbruksmöjligheter. Den övriga bebyggelsen i Lännäs by ligger relativt samlad kring vägen, utom en gård som är utflyttad i odlingslandskapet.

Arrendegårdar och torp

Vid skogskanten, i den östra delen av riksintresset, möts man av en rad mindre torpställen med trädgårdar som ligger spridda längs med bergsfoten. De befintliga byggnaderna är uppförda runt sekelskiftet 1900. I takt med att de stora gårdarna utökade sina egendomar växte behovet av arbetskraft och fler torpställen anlades på utmarkerna. Torpen var både självständiga småjordbruk samtidigt som de var en del av den större gårdens arbetsorganisation med dagsverkeskyldighet mot huvudgården. Enklare mark har tagits i anspråk och placeringen för torpen, invid skogskanten och utanför odlingsmarken, vilket är typiskt för den här typen av miljöer.

I höjd med Holms säteri finns några arrendegårdar. De är större och mer påkostade än torpen, men berättar också om hur säteriet har styrt bebyggelseutvecklingen i området. Siktlinjen mellan arrendegårdarna och Holms säteri speglar de maktförhållanden som fanns mellan säteriet och arrendegården.

Björkå herrgård och arbetarbostäder

Holms säteri har en mycket lång historia som är nära knuten till bruksrörelsen i Ådalen och Björkå bruk grundades under slutet av 1700-talet av säteriets ägare på den tiden. Bruket övergick under senare delen av 1800-talet till träsliperi och sågverksamhet. I riksintresseområdets västra del ligger den bebyggelse som kan berätta om den epoken i dagens landskap. I samband med en svår översvämning år 1919 raserades sågen och i dag finns det inte några industribyggnader kvar. I stället är det den bevarade bostadsbebyggelsen från senare delen av 1800-talet som illustrerar denna del av berättelsen. Björkå herrgård är uppförd i samma höjd som Holms säteri och Överlännäs kyrka utmed Ångermanälven. Det är en medveten placering som, precis som säteriet, markerar maktförhållandena i området. Nedanför huvudbyggnaden, mot älven, finns flera storartade ekonomibygnader bevarade.

I anslutning till landsvägen ligger den före detta disponentvillan som i dag används som kontor. Bostäderna för arbetare uppfördes i stället ovanför vägen. De är enklare bostadskaserner i ett plan från omkring sekelskiftet 1900 och ligger på rad uppe på en liten höjd. Även här speglar siktlinjen mellan arbetarbostäderna och herrgården de maktförhållanden som fanns mellan arbetare och arbetsgivare.

Det historiska vägnätet

Dagens landsväg följer vägsträckningen som kan återfinnas på en karta från 1700-talet. Så rörelsemönstret i landskapet i förhållande till bebyggelsen är i stort sett det samma som under 1800-

talet, då många av de befintliga byggnaderna uppfördes. Området präglas av ett nät av mindre vägar som troligen också har funnits under lång tid och som speglar det historiska användandet genom att binda ihop landskapets olika funktioner.

Att uppleva riksintresset på plats

Holm-Björkå är ett relativt stort område, men kulturmiljön som helhet är lättillgänglig. Landskapet är öppet och flackt och det finns flera punkter att utgå ifrån för att uppleva och förstå kulturmiljöns värden.

Från Överlänns kyrka får man en vid bild av områdets östra del med Lännäs gård, torpmiljön och på håll Holms säteri. Gravfälten har flera informationsskyltar som berättar om de olika fornlämningarna och det finns en markerad stig som löper längs med älven och binder samman de två gravfälten. I anslutning till Björkå gravfält finns en parkering och härifrån kan man även få en bild av Björkå herrgårds bebyggelsestruktur i förhållande till arbetarkasernerna ovanför vägen. Och vid Holms gravfält kan säteriet upplevas på närmre håll.

